



DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 529-611

ERZURUMLU MUSTAFA DARİR'İN SİRETÜ'N- NEBİ' SINDE SOSYAL TENKİT

Esra EGÜZ

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (esraeguz@istanbul.edu.tr),
ORCID: 0000-0002-2482/ Associate Professor, Istanbul University Faculty of Literature Department of Turkish
Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received:11.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted:20.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Egüz, Esra (2022), "Erzurumlu Mustafa DarİR'in Sİretü'n-Nebİ'sinde Sosyal Tenkit", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 529-611.

Egüz, Esra (2022), "Social Criticism in Erzurumlu Mustafa DarİR's Sİretü'n-Nebİ ", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 529-611.



*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Erzurumlu Mustafa Darîr'in *Sîretü'n-Nebî*'sinde Sosyal Tenkit

Özet

Sîretü'n-nebî ya da tam adıyla *Tercümetü'd-Darîr ve Takdîmetü'z-Zahîr*, Erzurumlu Mustafa Darîr'in Hz. Muhammed'in hayatını anlattığı eserdir. Türk edebiyatındaki ilk siyer olan bu eser, 1388 yılında tamamlanarak Memlûk sultanı Berkuk'a sunulmuştur. Darîr, eserinde Hz. Muhammed'in hayatını Arapça siyerlerden yararlanarak kronolojik olarak hem nazım hem nesir yoluyla anlatır. Darîr, siyerini Hz. Muhammed'in hayatını Arapça bilmeyen halka anlatmak için yazmıştır. Eserinde kimi zaman çeşitli konularda nasihatlar verir, kimi zaman da halka veya çeşitli zümrelere yönelik eleştirilerde bulunur. Bu makalede, *Sîretü'n-nebî*'nin sosyal tenkit içeren kısımları incelenmiştir. Eserde yer alan tenkitler, toplumun geneline yönelik tenkitler ve çeşitli zümrelere yönelik tenkitler olarak iki ana başlık altında ele alınabilir. Genel tenkitler, "cahil" halka ve kötü huylu insanlara yöneliktir. Belirli zümrelere yönelik tenkitlerde ise, özellikle bilgisiz şeyhler, zahitler ve muallimlere yönelik tenkitler bulunur. Genel olarak bakıldığında, müellifin tenkitlerine çoğunlukla konuyla ilgili kısımlarda yer verdiği gözlenir. Cahil olarak vasıflandırılan halkın Hz. Muhammed'i anlamaması, bilgili insanların ise kibir ve kıskançlıkları sebebiyle ona karşı çıkması gibi konular, aslında doğrudan eserin ana konusu ile ilgilidir. Bununla birlikte, bilgisiz şeyhler, muallimler ya da Darîr'in eserini eleştiren kimselere yönelik tenkitler, Darîr'in kişisel tecrübesini ve görüşünü yansıtmaya açısından ilgi çekicidir.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Türk edebiyatı, XIV. yy. Türk edebiyatı, siyer, Erzurumlu Mustafa Darir, Siretü'n-nebi.*

Social Criticism in Erzurumlu Mustafa Darîr's *Sîretü'n-Nebî*

Abstract

Sîretü'n-nebî or *Tercümetü'd-Darîr ve Takdîmetü'z-Zahîr* is the work of Erzurumlu Mustafa Darîr in which he narrates the life of the Prophet Muhammad. It was submitted to the Mamluk sultan Berkuk in 1388, making it the first siyar in Turkish literature. With the help of Arabic siyars, Darir narrates the Prophet Muhammad's life chronologically in verse and prose. According to Darîr, he wrote the book to narrate the life of the Prophet to people who could not speak Arabic. Occasionally, in this book which was written for the general public, he gives advice to people on various issues. At other times, he criticizes both the public in general and various groups. In this paper, social criticisms in *Sîretü'n-nebî* are examined. Criticisms in the book can be categorized into two groups, those directed at society in general and those directed at various groups within society. While "ignorant" and bad-tempered people are the targets of general societal criticism, "ignorant" sheikhs, ascetics, and teachers are the specific targeted groups for criticism. Most of these criticisms are made in the relevant sections of the book. In fact, the main subject of the book is directly related to the people, described as ignorant who do not understand the Prophet, or knowledgeable people who are against him due to their arrogance and jealousy. In spite of this, the criticisms of ignorant sheikhs, teachers and those who criticize Darîr's work offer insight into Darîr's personal experience and opinions.

Keywords: *Classical Turkish literature, 14th century Turkish literature, siyar, Erzurumlu Mustafa Darir, Siretü'n-nebi.*

Giriş

Türk edebiyatının ilk siyeri olan *Sîretü'n-nebî*, XIV. yüzyılda Erzurumlu Mustafa Darîr tarafından yazılmıştır. Görme engelli olan müellif, Ebu'l-Hasan el-Bekrî, İbn İshak, İbn Hişam gibi Arap siyer yazarlarının eserlerini dinleyerek öğrenir ve bu eserlerden yola çıkarak Hz. Muhammed'in hayatını Türkçe olarak anlatmaya başlar. Beş sene boyunca Peygamber'in hayatını, sahabelerin gazalarını, Şam'ın, Mısır'ın ve Irak'ın fetihlerini Mısır'da Memlûk sarayında kurulan meclislerde anlatır (Darîr, yz.A: 6b). Ardından Berkuk'un emriyle *Tercümetü'd-Darîr ve Takdîmetü'z-Zahîr* adını verdiği siyerini yazmaya başlar. 1388 yılında da eserini tamamlayıp Memlûk sultanı Berkuk'a sunar.

Darîr, siyerinde Hz. Muhammed'in hayatını kronolojik olarak anlatır. Bununla birlikte, zaman zaman Peygamber'in etrafındaki şahısların daha önce başlarından geçen hadiseleri anlatmak için geçmişe döner. Siyerin yazılış amacı, Arapça bilmeyen Türklere Hz. Muhammed'i anlatmaktır. Şahıs ve konu açısından zengin olan bu hacimli eser, pek çok kaynaktan yararlanılarak yazılmıştır. Darîr, genellikle yararlandığı kaynakların adlarını zikreder, hatta zaman zaman kaynakların verdiği bilgileri de birbiriyle karşılaştırır.¹ Bu da onun sadece tek bir esere bağlı kalmadığını, konuyla ilgi pek çok kaynağı okuyup mütalaa ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Manzum ve mensur karışık olarak yazılan eser, Eski Anadolu Türkçesi özellikleri gösteren sade bir dille kaleme alınmıştır.² Manzum kısımlarda yer alan 506 Türkçe şiir, Darîr'e ait olup, kimi zaman Darîr'in dilinden, kimi zaman da eserde yer alan şahısların dillerinden söylenmiştir (Egüz 2013, 2017).

Türk edebiyatının ilk siyeri olan ve bu sebeple kendinden sonra yazılan siyerlere ve başta Süleyman Çelebi'nin mevlidi olmak üzere mevlidlere tesir eden *Sîretü'n-nebî* (Yavuz 2000), halk tarafından rağbet gördüğü gibi, Osmanlı sarayı tarafından da beğenilerek okunmuştur. Hatta III. Murad'ın emriyle hazırlanan ve III. Mehmed döneminde tamamlanan bir minyatürlü nüshası da bulunmaktadır.³ Altı cilt halinde tertip edilmiş bu nüshada 814 minyatür vardır (Tanındı 1990). Yurtiçinde ve yurtdışındaki nüshalar göz önüne alındığında, eserin 100'den fazla nüshasının bulunduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, eser üzerine yeterince akademik çalışma yapılmamıştır.⁴

Bu makalede, *Sîretü'n-nebî*'nin tamamında yer alan sosyal eleştiri unsurlarının bir araya getirilerek sınıflandırılması ve incelenmesi amaçlanmıştır. Buna göre, Darîr'in eleştirilerini, toplumun geneline veya toplumun çeşitli zümrelerine yönelik eleştiriler olarak sınıflandırmak mümkündür.

¹ Babertî, Darîr'e halkın Ebu'l-Hasan el-Bekrî'nin siyerini daha kolay anlayabileceğini söyleyerek, tercümesini bu eseri esas alarak yapmasını önermiştir (Bkz. Darîr, Yz. A: 7b). Bununla birlikte Darîr, eserinde İbn Hişam, İbn İshak ve Ebu'l-Hasan el-Bekrî'nin siyerlerini mütalaa ettiğini söyler ve bu eserlere sık sık atıf verir. Ayrıca Seyyidü'n-nas'ın *Uyûnu'l-Eser'i* ve İbn Sa'd'ın *Kitâbü't-Tabakatü'l-Kebîr'i* de onun siyerinde zikrettiği eserlerdendir (Bkz. Darîr, Yz. B: 124b-125a ve Darîr, Yz. F: 243a).

² Eserde yer alan Eski Anadolu Türkçesi kelimelere dair bir inceleme için bkz. Yavuz & Küçükbalı 2017.

³ Bu nüshanın 1, 2 ve 6. ciltleri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Bölümü 1221, 1222 ve 1223 numaralarda; 3. cildi New York Public Library Spencer Koleksiyonu MS 3 numarada; 4. cildi de Dublin'de bulunan Chester Beatty Müzesi Kütüphanesi MS T419 numaradadır. Ayrıca eserin Chester Beatty Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan minyatürlü nüshasının yine minyatürlü bir kopyası Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kütüphanesi'nde 1974 numarada kayıtlıdır. Minyatürlü nüshanın 5. cildi ise kayıptır. Bu kayıp cilde ait bazı minyatürlü sayfalara farklı koleksiyonlarda rastlanması, bu cildin parçalanarak satıldığını düşündürmektedir.

⁴ *Sîretü'n-nebî*'nin özet şeklinde günümüz Türkçesine aktarıldığı popüler yayınlar olsa da, tamamı şimdiye kadar Latin harflerine çevrilerek yayımlanmamıştır. Eserin ilk cildinin Latin harflerine aktarımı ve dil incelemesi Mustafa Erkan (1986); eserin tamamında yer alan manzumeler ise Esra Egüz (2013) tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır. *Sîretü'n-nebî*'nin tamamı ise, Prof. Dr. Kemal Yavuz, Prof. Dr. Orhan Yavuz, Doç. Dr. Esra Egüz ve Dr. Öğr. Üyesi Adem Akın tarafından Latin harflerine aktarılmıştır ve yayın aşamasındadır.

1. Topluma Yönelik Eleştiriler

1.1. Sıradan Halka Yönelik Eleştiriler

Darîr'in eleştirdiği kesimler içinde ilk sırayı avam (sıradan halk) alır. Müellif, sıradan insanların düşünmeden hareket ettiklerini ve çoğunluğun fikrine uyduklarını düşünmektedir. Onların duydukları her söze inanmalarını ve hiçbir şeyin aslını sorgulamamalarını eleştirir:

Uyarlar hayra vü şerre berâber
N'îçün yokdur şebât-ı 'âm ne-y-içün

'Aceb in'âm-ı hâş-ı Hâk ta'âlâ
N'îçün olmaz bulara 'âm ne-y-içün

'Aceb 'aklı mı eksükdür bularuñ
Ki her söze olurlar râm ne-y-içün

Göresin kim kulavuzlarsa 'âmı
Uyarlar tutmadın ârâm ne-y-içün

N'îçün böyle bular bed-baht olurlar
Hâsî ü hõr u huşk ü hâm ne-y-içün

Ne hayra sâbit olurlar ne şerre
Şanurlar dâneyi bî-dâm ne-y-içün

Uyarlar dîne küfri terk iderler
Olur ehl-i dîn-i İslâm ne-y-içün

Yine küfre kulavuzlarsa 'âmı
Ururlar ol yana ikdâm ne-y-içün (Darîr, yz. E: 133b)

Görüldüğü gibi müellif, sıradan halkın iyilikte de kötülükte de sebat göstermediğini, dine yönlendirildiğinde dine girdiğini, küfre yönlendirildiğinde de dinden çıktığını düşünmektedir. Burada en büyük eleştiri, insanların kendi akıllarını kullanmayıp, başkalarının dediklerine inanmaları ve toplulukla beraber hareket etmeleridir.

Darîr'e göre, halkın bir diğer kötü huyu da doğruyu söylememektir. Yalan söyledikleri için hem kendi imanlarını zedeler hem de beyleri ve sultanları birbirine düşman ederler:

Bu yüzlekçi halkuñ şöhet
Hâk bî-bâtil söylemekdür 'âdeti

Tahtını vîrân iden sulţânlaruñ
Raht u bahtın yile viren hanlaruñ

Begleri düşmen kılan birbirine
Bâtil iden sözini hâk yirine

Vâkı'ı gibi sözi hâk söylemez
Yüz göre söyler hâka meyl eylemez

Egri söze çün kulağı öğrenür
Egrilikde ne gerekse söylenür

‘Ākıbet ol egri sözler cānını
Kahr ider yile virür ĩmānını (Darır, yz. B: 328b)

Bunun yanı sıra, maddiyata da önem verirler. Bu sebeple, yetim ve yoksul olan Hz. Muhammed’i hor görüp, mal mülk ve makam mevki sahiplerine hürmet göstermişlerdir:

Zirā cāhil kavm arasında yetimlik, yoĥsullık, katı ĥorluĥ ve eksüklik-idi; ve ol kişinüñ dīni dünyādur ve māldur, kıblesi cāh u iķbāldür, alar yetimi ĥör görürler, yoĥsulı ĥākır ü zelil görürler (Darır, yz. A: 111a-b).

Darır’e göre, bütün bu sebeplerden dolayı, halkla oturup kalkmamak, onlarla sohbet etmemek gerekir. Zira onlar, dışarıdan insan gibi görünseler de aslında “şeytan”dırlar:

Kaç bu ĥalkuñ şöĥbetinden iy ulu
Cümle dīvdür şekli tek ādem-durur

Halkla sohbet, insanın aklına zeval getirir. Fakat burada bir istisna da söz konusudur. Peygamberler, bütün insanları Hakk’a davet etme vazifesinde oldukları için halkla konuşmak zorundadırlar:

Oturma durma bu dünya[da] ĥalāyıķ birle
Ki ‘ām şöĥbeti var ‘aķluñı kılur mechül

Eger şorarlar-ısa kim pes enbiyā vü rüsül
N’içün ‘avām-ıla kıldı bular ĥurüc u duĥül

Cevāb vir ki alar da‘vet itmege geldi
Delālet itmege ĥalkı be-ĥazret-i medlül (Darır, yz. C: 223a)

Dinin aydınlığı, akılladır. Aklı eksik insanın dini de eksiktir. Böyle insanlar aynı zamanda kibirli ve kindardırlar. Onlarla konuşmak ve dost olmak, uğursuzluk getirir:

Ne biter cāhilüñ cem‘iyyetinden
Dīne eksüklik olur şöĥbetinden

Dīnüñ aydınlığı ‘aķl-ıladur pes
Anuñçün cehl eyesi oldı nā-kes

Çün anuñ ‘aķlı eksükdür ü dīni
Anuñçün artadurur kibr ü kīni

Ĥudāvendā bizi ‘āķiller-ile
Muşāĥib eylegil ‘ādiller-ile

Ki cāhil şöĥbeti şūmdur kişiyē
Anuñ dostlığı mezmūmdur kişiyē (Darır, yz. C: 210b)

Darır’e göre, cahillere ilim ile yaklaşmak faydasızdır. Zira onlar, Hz. Muhammed’i görmelerine rağmen anlayamamışlardır. Bu yüzden gönül gözü kör olanlara öğüt vermek işe yaramaz. Aksine, verilen öğütler onları kaygılandırır ve utandırır:

Şūmdur cehl cehl eri meyšūm
‘İlm-ile kılma istimālet aña

Şol yüzi bedir olan ayı görüp
Ĥāşıl olmadı vecd ü ĥalet aña

Gördi şaqq-ı kamer kamer yüzden
Kısmet olmadı ol hidâyet aña

Göñli kör kişiye öğüt virme
Bî-delîl itmegil delâlet aña

Münkire ma'niden haber virmek
Arturur kayğu vü melâlet aña

Añlamaz kişiyi becid tutma
Şoñra hâşıl olur hacâlet aña (Darîr, yz. B: 342b)

Cahil insanların kibirli olduğunu söyleyen Darîr, bunu eserinin farklı bölümlerinde pek çok kez dile getirir. Cahilin dostunun kibir olduğunu ve kibrin de insanı küfre yaklaştırdığını söyler. Ebu Cehl'i⁵ içinde bulunduğu duruma düşüren, kibir olduğu gibi, şeytanı da cennetten kovduran kibirdir:

Câhilüñ çün kibridür hem-şoñbeti
Anuñ-[i]çün câhile yoğdur vücüd

'Âkıbet kibri anı küfre çeker
Kibr idenlerdür cehennemde hulüd

Şoñbeti câhillerüñ düzağ-durur
Yigrenür câhil cemâlerinden cühüd

Cehlidür iblîsi iblîs eyleyen
Cehl idüpdür kör Ebü Cehl'i kebüd (Darîr, yz. E: 214b)

Darîr'e göre, akılsız insanın doğruyu yanlıştan ayırabilme yetisi yoktur. Akılsız kişi, iyiyi kötüden, dini küfürden ayıramadığı gibi, âdil de değildir. Zengin de olsa, hasis ve cahil olur. Dini bir tarafa bırakıp dünya için uğraşır. Hatta akli olmayan insan, insan da sayılmaz. Akılsızların sözü acı; sohbeti ağırdır. Bu kişiler nefislerine de düşkünlerdir. Sadece kendi gibilerle arkadaşlık yaparlar ve akıllı insanlara düşman olurlar. Cimri ve namerttirler. Her tür eksiklik, akıl eksikliği ile birlikte geldiği için, akılsız insanlardan uzak durmak gerekir:

Anuñ kim 'aqlı yoğdur 'adli yoğdur
Temîzi yoğ kişinüñ 'aqlı yoğdur

Kişi kim hayrı şerden küfri dînden
Seçebilmez gümanını yağınden

Aña âdem dime ger mâlı boldur
Hâsîs ü câhil ü bed-baht oldur

Dîni yile virtür dünyâ başarur
Kurur dîn nahlı ol sanur yeşerür

Bu 'aql eksükligi igen ziyândur

⁵ Ebu Cehl, Hz. Muhammed'e düşmanlığı ile bilinen bir şahsiyettir. İslamiyete olan düşmanlığı sebebiyle Ebu'l-Hakem olan künyesi, Hz. Muhammed tarafından Ebu Cehl olarak değiştirilmiştir.

Ki nâķış ‘aķla merhūmlık gūmāndur

Cihāna gör ne-y-içün geldi ādem
Anuñçün ‘aķlı oldu aña hem-dem

Anuñ kim ‘aķlı kem ādem degül ol
Anuñ kim ‘ilmi yoķ ‘ālim degül ol

Acı sözi ağır Őohbeti vardur
Anuñ kim nefis-ile ülfeti vardur

Kačan ‘aķl eksük ü nefis artuķ olsa
Ol ādem var olunca yig yoķ olsa

Güneşdür illā meksūf olupdur
Anuñçün cehl-ile ma‘rūf olupdur

Anuñ dostı yene kendü gibi kem
Aña düşmān olanlar ‘āķil ādem

Degül ‘āķil kim ‘aķl andan yiye ķüt
İçi boķ daşı bir berkilü tabüt

Ya ‘ilm ehli degül kim dīn bilesin
Ya ĥilm [ü] ‘ilm ya temķin bilesin

Anuñ bigi kişi cömerd olamaz
Baĥıl nāmerd olur ol merd olamaz

Ķamu eksüklik ol ‘aķl eksügidür
Ki la‘li taş-durur dir ü tařı dür

Irāķ yüri sen ol ma‘zūr kiřiden
Hem aķsaķdan u kelden kör kişiden (Darīr, yz. C: 66b-67a)

Akla çok önem veren Darīr, aķlı eksik insanın dininin de eksik olduğu düşüncesindedir. Dini eksik insan ise, Kuran’ı dinleyip anlayamaz. Kalbi kararmış bu kişilerin huyu, yalan söylemek, diğer insanların kusurlarını aramak ve iftira atmaktır. Ona göre, böyle kişiler bin kez hacca da gitseler, münafıklardır. Oruç tutup namaz kılsalar dahi bu insanlarla konuşmamak ve onlara sır vermemek gerekir. İçi dişi bir olmayan bu kişilerin sözlerinin de tadı tuzu yoktur:

Her kimüñ kim dīni eksükdür ĥabīř
Söylemegil aña Ķur’ān u ĥadıř

Kim anuñ Ķur’ān işidür sem‘i yoķ
Ķarañudur göñli içre şem‘i yoķ

Çün ki dīn nūrından aydın olmadı
Ķayr işitmek dimek āyīn olmadı

Ġaybet ü yalandur anuñ sözleri
Halk 'aybını gözedür gözleri

İşi şerr ü şür-ıla kan eylemek
Yâhû mü'minlere bühtân eylemek

Ol münâfıkdur eger biñ hacc ide
Yalın ayak yürüye hacca gide

Ger duta oruç u ya kıla namâz
Sen aña ne sır söylegil ne râz

Ol muhannesdür iki âletlüdür
Er-durur 'avrat gibi hâletlüdür

Ne bakarsın şüretine şekline
Bir gör âhir şüreti ne şekli ne

Nağdi yile virmiş olan kişinüñ
Nürü yoğdur tâ'atınüñ işinüñ

Şoġbeti serddür sözi tatsuz olur
Kavlı daġı 'ahdi bünyâdsuz olur

Yüzinüñ şuyı dökilmişdür anuñ
Çün bili fişka бүkilmişdür anuñ (Darîr, yz. C: 151b-152a)

Cahillerin ilmi yoktur. Dolayısıyla âriflerden ve onların hallerinden, makamlarından habersizlerdir. Hal böyle olunca, kendileri gibi akılsızları şeyh ve imam edinirler:

Çü câhil-durur 'ilmi yoğ ne bilsün
Ne bilsün 'ârifüñ seyrin maġâmın

Özi gibi bir aġmağ diler kim
İde kendüzini şeyġin imâmın (Darîr, yz. D: 153a)

Halkın şeyh zannetiġi bu kişiler, kendilerini zahit, keramet sahibi insanlar olarak gösterirler. Halk da onlara inandıġı için, kemal bulup olgunlaşamaz. Zira eğriyle yürüyen, eğri olur:

Yürürler halkı aldarlar söz-ile
Ki biz zühd issiyüz ehl-i kerâme

Kanı bir puġte kim añlaya ġâmı
Kaçan puġte kişiler uya ġâma

Elif toġru-y-ıdı egri degüldi
Egildi çün elif ulaşdı lâma

Yürüyen egri-y-ile egri olur
İrürmez nâġış nâġış tamâma (Darîr, yz. C: 118a)

Darîr'e göre, mal mülk sahibi cahil insanlardan uzak durmak gerekir. Mal mülk, makam mevki, akıllı insanların elindeyken İslam'a faydalıdır; ama cahillerin elindeyken dine zarar verir.

Aklı ve dini eksik cahiller, kibirli ve zorba olurlar. Hatta cehaletlerinin farkında olmayarak şeyhlik iddiasında dahi bulunurlar. Halbuki dinle ilgili meselelerden haberleri yoktur:

Pes her kim diler kim dīni dürüst ve ĩmānı sālīm ola, ol kişiden ırāḥ yürisün kim mālı ve cāhı ola daḥı cāhil ola, anuñ bigi kişiden ırāḥ yürümeḡ gerekdür. Zĩrā māl ve cāh kılıç bigidür. Kaçan cāhil kişinüñ eli kılıca yitişe, kan döker, yol urur, mazlūmları incidür, miskīnleri uşandurur. Eger ‘ādil ve ‘ākil kişilerün eline kılıç virseler, cihād ider, ġazālīḡ kılur, Müsülmānlıġa ard ve arḡa olur. ‘Ākil ve ‘ārif kişilerün mālı ve cāhı İlāhĩ olur, fakīrlereñ püşt ü penāhı olur. Ammā cāhil kişilerün çün ‘aklı ve dīni eksükdür, mālı ve cāhı olsa mütekebbir ve mütecebbir olur, dīni eksükligi ve ĩmānı nāķışlıġı yitmez; bu kez şeyhlik ve velīlik da‘vāsın ider zihĩ ahmaḡ.

Zihĩ ṡurfa ‘acāyib ḡāl gördüm

Ki cāhil cāh birle māl birle

Velīlik şeyhlik da‘visin ider

Nice utanmaz ol bu ḡāl birle

Dīninden sorsa bir mes‘ele bilmez

Diler görine ḡāl ü ḡāl birle

Keçinüñ nice kim vardur saḡalı

Kişi ola mı ol saḡal birle

Müsülmān ol Müsülmān ol Müsülmān

Dirilme mekr ü ḡilet al birle(Darĩr, yz. A: 111b-112a)

Görüldüġü gibi, Darĩr akla büyük önem verir. Onun eleştirileri, özellikle eğitimsiz ve aklını kullanmayan halka yöneliktir. Akılsız insanın sadece muhakeme yeteneğinin deġil, dininin de olmadığını düşünür. İnsanlara akli eksik kişilerle oturup kalkmamayı, konuşmamayı öğütler. Darĩr’e göre, akılsız insan, eline para ya da makam geçtiğinde kibre kapılır. Hatta bunların bazıları şeyhlik iddiasında dahi bulunurlar. Bilgisiz halk da doġruyla yanlış ayıramadığı için gerçek şeyhin ve ârifin kim olduğunu anlayamaz ve bu sahte şeyhlere sırf dış görünüşlerinden dolayı saygı göstererek, onları şeyh ve imam edinir.

1.2. Kötü Huylu İnsanlara Yönelik Eleştiriler

Darĩr, eserinde toplumda görülen kötü huylardan da bahseder. Bunların başında kıskançlık gelir. Kıskançlık, müellife göre Allah’ın büyük bir gazabıdır. Kıskanç kişiler, sadece kendilerini beğenir ve diġer insanların iyi olmasını istemezler:

ḡased didükleri bir ulu ḡahrıdur ḡaḡḡ’uñ

ḡasedlü kişinüñ olmaya ġarrası ġarrā

Özini yig görür ayruḡ kişileri dilemez

ḡased kılur ve daḥı ḡalk-ıla kılur ġavġā

ḡasüd kişi hemişe kılur ḡudā’ya ḡitāb

Ki n’içün ol ḡuluña eyledüñ bu deñlü ‘aṡā

Nişe meliklik ü beglik virürsin ol ḡuluña

N’içün beni sen anuñ üzre ḡılmaduñ vālā (Darĩr, yz. E: 298a)

Kıskançlık, insanların doğru yolu bulmasına da engel olur. Zira haset, insanın kalbindeki imanı yok eder:

Ĥased gönülden ĩmān iledür işid i fetā
Ne baĥtlu ol kişinüñ cāmı ki ĥasedsüz ola (Darîr, yz. E: 299a)

Müellife göre, Hıristiyanlar ve Yahudiler de kıskançlıkları yüzünden doğru yolu bulamamışlardır; zira kibir ve kıskançlık, dini yok eder:

Bu cümle bilgülı aĥbār fażl u ‘ilm ehli
Ĥasedden ötürü ĥaldı Yahūdī vü Tersā

Bu ‘ucb [u] kibr ü ĥased dīni maĥv ider giderür
Nite ki iblīs ü fir‘avn Bū Cehl ü kıs ‘alā hāzā⁶ (Darîr, yz. E: 298b)

Gönül körlüğü de Darîr'in sıklıkla üzerinde durduğu konulardan biridir. O, eserlerinde gözü, zahiri gören göz ve batını gören göz olarak ikiye ayırıp değerlendirir (Egüz 2016). Zahiri gören göz, ten gözüdür; batını gören göz ise, gönül gözüdür. Gönül gözü, ten gözünden daha üstündür. Kibir ise, insanın gönül gözünü kör eder. Bu yüzden, kibirle küfür birbirine çok yakındır:

Kibr kör ider kişinüñ gönülini
Kibr-ile küfr arasında yok ĥudüd (Darîr, yz. D: 214a)

Kibirli insanlar, nefislerine uyar. Nefsine uyan kişiler de şehvetlerine esir olarak izzetlerini kaybeder, alçalırlar:

Kimüñ kim kem-durur ‘ucbı vü kibri
Aña nefsi müsahĥhardur hemişe

Olar kim şehvetine ĥul olupdur
‘Aziz olmaz muĥaĥkardur hemişe (Darîr, yz. C: 111b)

Cahil ve kibirli insanların yanı sıra, ilim sahibi ve kibirli insanlar da müellifin eleştirilerinden nasibini alırlar. Ona göre, bazı kişilerin ilmi, kibrini artırır. Bu insanların başına eninde sonunda bir bela gelir:

Her kimüñ kim ‘ilmi ‘ucbın arturur
‘Āĥbet ‘ucbı anuñ boynın urur (Darîr, yz. E: 257a)

Eserde yerilen bir diğer huy, hırstır. Darîr'e göre, hırslı ve açgözlü insanlar, ahirette ömürlerini boşa geçirdiklerini idrak edeceklerdir:

Bir günü biñ yıldur ol yevmü'l-cezā
İşid añlar-ısañ iy ‘āĥil kişi

Āz u hırşa çün ki şarf itdi ‘ömür
Eydeler uş geldi ol bāĥıl kişi

Dimeyeler mi kim ol bir sā'ati
Hıçe mi sayduñ sen iy ĥāfil kişi (Darîr, yz. E: 121a)

Bu yüzden dünya malına ve dünyadaki izzete, hürmete aldanmamak ve hırsı bırakmak gerekir:

İy ĥarındaş cāha cehd eylemegil
Māl cem'inden daĥı söylemegil

Māl hırşıyla dirilür bir yire
Cāhı cehdi ol ki ĥükm ide yire

⁶ kıs ‘alā hāzā, “Yahudileri de buna ekle” anlamında bir ibaredir.

Hırş-ıla mâlı daħı cem' eyleyen
Sevgüsini gönline şem' eyleyen

Hırşı kırda beñzedüpdür ehl-i dil
Er misin gel hırşı nefsüñden çoğıl (Darîr, yz. E: 120b)

Müellife göre, hırsla mal mülk biriktiren, kalbi haset ve kibirle dolu olan, komşusu açken kendisi yiyip içenler de nefislerinin kulu olmuşlardır. Bu kişilerin boyunlarında diğer insanların vebali vardır:

Sen eyle şanmağıl iy nefis kulu
Ki cem' itdüñ katuñda mülk ü mâlı

Evüñ içinde halılar harîrler
Geyerler hoş bezerler zülfi hâli

Ĥasedden kibr-ile hırş u hevâdan
İçüñi kılmaduñ bir laħza hâlî

Göresin kim dükeli arta kalur
Henüz boynuña yüklersin vebâli

Yanuñda koñşıaruñ aç yaturlar
Üürsin sen dün ü gün yağ u balı (Darîr, yz. B: 244b)

Cimrilikle beraber ikiyüzlülük de eserde anılan kötü hasletlerdendir. Darîr'e göre, ikiyüzlü insanların Allah'a yarar bir işleri yoktur:

Görürem bir yaramaz-dur[ur] ol er
Bir işi yok cihânda Ĥaħk' a yarar

İşi zerķ-ıla zilletdür hemîn pes
Ĥasîs [ü] ma'siyet issi vü nâkes

Bilimezem anuñ bigi bir eri
Kim ola dünyâda dünyâsı arı (Darîr, yz. C: 182a)

İkiyüzlü insanlar, müellife göre zamanın münafıklarıdır. Onların dostluğuna ve tatlı diline aldanmamak gerekir:

İki dillü iki sözlü kişiler
Anda bunda iki yüzlü kişiler

Alar bu zamānuñ münāfıklarıdur
Ĥalkuñ anlar naħs u fāsıķlarıdur

Kim saña dost ola gele yaldana
'Aķlı eksük kişi aña aldana (Darîr, yz. C: 76a)

Riyakar insanların kalplerinde düşmanlık vardır. Bu kişiler, karşılaştıkları insanların yüzlerine övgü dolu sözler söyleseler de aslında onların iyi olmasını istemezler. Bunlar dine de düşmanlardır:

Gönli düşmenlik-dur[ur] diliyle dost
Dīn-ile düşmen-durur il-ile dost

Dil-ile öger seni gönli söger
Kaçğıl andan kim yüze karşı öger

İlle temyîz ehli kanı iy şerîf
Kim münâfık birle olmaya harîf

Kim dirilürse münâfık dirligin
Göresin ögerler anuñ dirligin (Darîr, yz. C: 37a)

Yalancılar ve kötü söz söyleyenler, eserde eleştirilen bir başka gruptur. Darîr'e göre, gönül gözü kör olanların alameti, gybet, iftira, arabozuculuk ve dedikoduculukla vakit geçirmektir. Böyle kişiler, dinlerini dünyaya satmışlardır; kendilerini övüp diğer bütün insanlara kötü sözler söylerler:

Sefâhat hem-çü sögmek söylese dil
Gönül körlerinin oldur nişanı

Nemîme gaybet ü gamz ü ya bühtân
Hızîn iste içinde hem yalanı

Dilinden dâyimâ oldur dökilen
Ol ilden oldur anuñ armağanı

Dilersin bu şıfatlu câhili sen
Kim-idügin göresin gör fülânı

Ki ne cimridür ü bed-baht yüzsüz
Ki ne çolmaş-durur u fitne kânı

Habîş ü iki yüzlü iki dillü
Dînin dünyâya satmış cümle cânı

Ögünmek lâf urmağdur işi pes
Diler kim cehl-ile duta cihânı

Hele sen ma'rifet issini şerh it
Ço gitsün ol bî-gayret çaltabânı (Darîr, yz. C: 53b)

Eserde yerilen bir diğer grup da başkalarının sevincine üzülüp üzüntüsüne sevinenlerdir:
Sevindürmek elüñden çün ki gelmez
Bârî şâd olmağıl kimse gamında

Çayu yirsin kimesne şâd olıcağ
Çoy eylersin halâyık mâteminde (Darîr, yz. E: 128a)

Darîr'in eleştirdiği kesimlerden bir diğeri, başkalarının ayıplarını dile dolayan insanlardır. Halbuki insan, sır tutmayı bilmelidir; bildiğini söyleyip bilmediği konuda susmalıdır:

Sen iy gümrâh çarâñulıkda kalmış
Niçe destürsüz iş 'ömrinde kılmış

Nice mazlûmlaruñ çanun içersin
Nice miskînlerüñ 'aybın açarsın

Anı kim it didi itmezsın anı
Virürsın itme didüğine cānı (Darîr, yz. B: 311a)

Kişinüñ içi vü taşu bir gerek
Sırrı sātir kendü şāhib-sır gerek (Darîr, yz. C: 76a)

Ümmet-iseñ aña beñzet kendüzüñ
Bildüğüñce söylegil bārī sözüñ

Bilmedüğüñ söylemegil epsem ol
Kimseyi kem görme kemden sen kem ol (Darîr, yz. E: 219b)

Sabır ve tahammül, insanın sahip olması gereken iyi hasletlerdendir. Tahammülsüzlük ise, cehaletten kaynaklanan bir durumdur:

Nişānı ‘ākil ü dānālaruñ taḥammülidür
Ki şabr-ıla ḫazanur her ki ḫazanur eyü ad

Taḥammüli az olan cehl çoklğıındandır
Ne pāyidār olısar aḫmaḫ urduğı bünyād (Darîr, yz. E: 113a)

Müellife göre sabır, dinin alameti olduğu için, sabırsız insan, bir anlamda noksandır. Bu kişiler, hep keder içindedir, mutlu olamazlar:

Yüri şabruñ çuḫalın geygil evvel
Ki şabr iden muḫafferdür hemīşe

Süküt itmek ilerü şabr iletmek
Erenlerde muḫarrerdür hemīşe

Süküt u şabrdur dīnün şī‘arı
Kimün şabru yok ebterdür hemīşe

Sen evvel şabr u ḫilmi pīşe ḫılğıl
Ki ḫulḫı ḫoş tüvāngerdür hemīşe

Kimün tīz olsa ḫulḫı nefsi zālīm
Şafā bulmaz mükedderdür hemīşe (Darîr, yz. C: 111b)

Genel olarak bakıldığında, kötü huylar ve bu huylara yönelik eleştiriler Darîr’den önce de sonra da Türk edebiyatında benzer şekilde ele alınmıştır (bkz. Kılıç 2008, Gezen 2014, Karakuş 2022). Darîr de eserinde özellikle kıskançlık, kibir, cimrilik, hırs, yalancılık, ikiyüzlülük, sabırsızlık gibi huyları eleştirir. Kıskançlık ve kibir konusunu, özellikle Hz. Muhammed’in peygamberliğini kabul etmeyen ve onu yoksul ve yetim olduğu için hor gören insanlardan bahsederken ele aldığını söylemek gerekir. Yalancılık ve ikiyüzlülük de münafıklarla beraber anılan konulardandır. Bu hasletlere sahip olan insanlar, aynı zamanda İslam dinine girmedikleri ve Hz. Muhammed’e inanmadıkları için de eserde yerilirler.

2. Çeşitli Zümrelere Yönelik Eleştiriler

2.1. Tasavvufî Zümrelere Yönelik Eleştiri

Sîretü'n-nebî'de halka yöneltilen umumi eleştirilerin dışında, tasavvufî zümrelere dair eleştiriler de bulunur. Darîr'in eleştirdiği kesimlerin başında şeyhler ve zahitler gelir. O, özellikle dinî bilgisi eksik kimselerin şeyhlik davasında bulunarak halkı irşat etmeye çalışmalarını yerer:

Sefîhler cehl-ile dünyâ dutarlar
Begenmez oldılar 'âkil edîbi

Dîni eksük [ü] 'aql u 'ilmi eksük
'Acebden sen 'aceb gör bu 'acîbi

Diler şeyh ola irşâd ide halka
Ola halkuñ imâmı vü hañîbi

Henüz kâfir elinden dün gelüpdür
Görüñ koyunda gizlüdür şalîbi (Darîr, yz. D: 372a)

Şeyh geçinen bu kişilerin bazıları mal mülk ve makam sahibidir. Fakat Darîr'e göre dini bilmezler, imanları da eksiktir. Buna rağmen, şeyhlik ve velilik iddiasındadırlar:

Ammâ câhil kişilerin çün 'aklı ve dîni eksükdür, mâlı ve câhı olsa mütekebbir ve mütecebbir olur, dîni eksüklüğü ve îmanı nâkışlığı yitmez; bu kez şeyhlik ve velilik da'vâsın ider zihî ahmağ.

Zihî tırfa 'acâyib hâl gördüm
Ki câhil câh birle mâl birle

Velîlik şeyhlik da'visin ider
Nice utanmaz ol bu hâl birle

Dîninden sorsa bir mes'ele bilmez
Diler görine hâl ü kâl birle

Keçinüñ nice kim vardur sağalı
Kişi ola mı ol sağal birle

Müsülmân ol Müsülmân ol Müsülmân
Dirilme mekr ü hîlet al birle (Darîr, yz. A: 111b-112a)

Müellife göre bu bilgisiz şeyhler, aynı zamanda kibirli ve açgözlülerdir. Hal böyle olunca, daha kemale ermemiş, yolun başında olan bu kişilere şeyh demek, siyaha beyaz demek kadar yanlışır:

Sen Kârûn tena'umun idersin
Eydürsin ki göğsüm içidür Tûr

Tûr issi du'âsı derde dârü
Şaña şağ irerse ola rencür

Yol tıfılma şeyh ad urmağ
Şöyle ki siyâh ada kâfûr (Darîr, yz. B: 232a-b)

Darîr'e göre, bazı zahitler de zühd ve fakirliği alet ederek, dine değil, dünyaya hizmet etmektedirler. Bu insanların dışları ne kadar süslüyse, içleri de o kadar boştur. Açgözlülükleri yüzünden dünyaya ve mala mülke meylederler. İbadetlerini de Hak için değil, halk için yaparlar:

Dîni dünyāya şatanlaruñ işi
Dünya etegin dutanlaruñ işi

Ancılayın azğun olur āhiri
Bāhtını boş u müzeyyen zāhiri

Zühd ü fakrı âlet eyler bir birer
Cevherî ister ki göstere hüner

Bir niçe bilmezleri kıl eylenür
Zühd [ü] sālûslık kerāmet söylenür

Kendüzini bir kişi oldum şanur
Faqr u dervîşlik ol işi şanur

Çün ki daşını tanıya cevherî
Bile anda kim taş-ımuş gevheri

Eydür eyvāh bu benüm yañılduğum
Ol-ımuş kim bildüğümüz bul[duğum]

Halk-ıçün imiş bu kamu hulk u hilm
Hālîk-ıçün olmamış bu zühd ü ‘ilm (Darîr, yz. E: 328a-b)

Müellife göre, halvete çekilip ibadet etmek makbul bir iş olsa da kalpleri hileyle dolu insanların halvete girmesi hiçbir işe yaramaz. Zira bu insanlar, halvette nefislerine tapar, halkı da kendi nefislerine tapmaya teşvik ederler:

Otur hālvetüñde sen ol saña yār
Ki dünyāya deger anuñ sâ‘ati

Sen ol hālvetîler gibi olma kim
Mek[i]rden hîleden tolu hālveti

Gider mekr fikrin hîlet tedbîrin
İkisi yirine çoğıl hulleti

Çü mekr ü hîleden irtelenmedüñ
Neyedür yaluñuzluğuñ zahmeti

‘Avām ortasında acı sözi sen
İşidüp götürmek yig andan kıtı

Ki hālvetde otura nefis ola put
Dağı halka eyde tapuñ ol putı (Darîr, yz. C: 48a)

Görüldüğü gibi Darîr, özellikle bilgisiz şeyhleri ve dünya malına tamah eden açgözlü zahitleri eleştirmektedir. Darîr’in eserini kaleme aldığı yüzyıl olan XIV. yüzyılda Memlûk devletinde gerek veba salgını gerek ekonomik sıkıntılar ve kıtlık, insanların tasavvufa yönelmesine sebep olmuştur (Keleş 2010: 92). Bu yüzyılda sufilerin yiyecek, içecek ve konaklama masraflarının karşılandığı gibi, düzenli maaş aldıkları da bilinmektedir (Çift 2002: 256). Bununla birlikte, tasavvufî zümrelere yönelik eleştiriler de görülür. Bunların başında, bazı dervişlerin hankahları maddi çıkarları için

kullanmaları gelir (Çift 2002: 256). Darîr de kendisiyle aynı devirde yaşayan diğer âlim ve yazarlar gibi tasavvufî yapıdaki bozulmaya dikkat çekmiştir.

2.2. Muallimlere ve Hakîmlere Yönelik Eleştiriler

Eserde eleştirilen bir diğer grup, halka din öğretmesi gereken muallimlerdir. Bu kişiler, ilimlerini sadece halk tarafından övülmek ve saygı görmek için kullandıkları için eleştirilirler:

Sen mu'allim halka dîn öğredici
Nişe tapuñ olmadı 'âmil kişi

Yoksa 'ilmüñ cümle anuñçün midür
Kim diyeler bu zihî fâzıl kişi

Zerķ u sālūslıguñ anuñçün midür
Kim diyeler budur ol kâmil kişi (Darîr, yz. E: 121a-b)

Eserde hikmet sahibi olan hakîmler de eleştirilir. Müellife göre, bunlar hikmet ilmini okuyan, fakat Hakk'ı bilmeyen kişilerdir. Oysa ancak Hakk'ı bilen kişiler, bütün ilimlere vâkıf olmuş sayılırlar:

Okıdı çok kişi hikmet velîkin
Hakîmem didi bilmedi Hakîm'i

Mu'azzam oldı hüküm itdi cihâna
Velî bilmedi kendüden 'azîmi

Bulur rahmet girür uçmağa ol kim
Bilüpdür bunda Raḥmānū'r-raḥîmi

Ḳamu 'ilmîni ma'lûma irürdi
Kişi kim añladı bildi 'Alîm'i (Darîr, yz. E: 22b)

Görüldüğü gibi müellif, muallim ve hakîmlerin dinî açıdan yeterli bilgiye sahip olmadıklarını düşünmekte ve onları bu konuda eleştirmektedir.

2.3. Kendini Eleştiren Kesimlere Yönelik Eleştiriler

Darîr, eserinde kendini eleştiren kimseleri de tenkit eder. Darîr'in cevabına bakıldığında, ona yöneltilen eleştirilerin, özellikle siyeriyle ilgili olduğu anlaşılır. Müellif, eleştirilere karşı kendini savunurken, siyeri halk anlasın diye özet bir şekilde tercüme ettiğini söyler; hatta bu tercüme ile bir kale gibi olan eseri, şehir haline getirdiğini belirtir ve kendini eleştiren kişileri şu şekilde yerer:

Söylemişdür Darîr Türkî dilin
Seci'ni şî'rîne şî'âr itmiş

Hâş u 'âmm añlasun diyü sözi
'Âmmîler gibi ihtîşâr itmiş

Feşâr kendüsi söyler ol deyyüş
Kim diye Gözsüz'e feşâr itmiş

Tercüme kıldı ne ziyân itdi
Bir hışın kal'a-y-ıdî şâr itmiş (Darîr, yz. C: 72b-73a)

Beyitlerden de anlaşıldığı üzere Darîr, kendi devrinde siyeri kısaltarak tercüme ettiği için eleştirilmiştir. Bu eleştirilere eserinde cevap verir ve siyeri herkes anlasın diye özet bir şekilde kaleme aldığını söyler. Kale gibi sağlam olan Arapça siyeri, yaptığı tercüme ile bayındır bir şehir haline getirdiğini belirtir.

Darîr'in aldığı bir diğer eleştiri, eserinde güzellikten yeterince bahsetmemesidir. Şair, bu eleştiride bulunan kişiyi de soğuk sözlü diyerek eleştirir:

Birinçe Gözsüz'e eydür sözinde hüsni aınmaz
Meger ki hüsni katında hayâl ü ya haddür

Ṭudağı[nuñ] dadı derde devâ-durur irse
Ya sînesi semen ü boyı serv-i hoş-ğaddür

Bunuñ gibi söze dirsın ola hayâl-engîz
Yüri yüri ki şovuk sözlerüñ saña seddür (Darîr, yz. C: 224a)

Görüldüğü gibi, Darîr'in halkın geneline değil, belirli gruplara yönelttiği eleştiriler içinde en fazla yer tutanı, şeyh ve zahitlere yöneliktir. Bunun dışında, eserde muallim ve hakîmlere yönelik eleştiriler de mevcuttur. Eleştiriler, genel olarak bu kişilerin dünyaya olan düşkünlükleri, Allah'a ve dine hizmet etmekten ziyade, halk nezdinde saygı görmek için çaba göstermeleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Müellif ayrıca kendini ve eserini eleştirenlere de siyeri vasıtasıyla cevap verir.

Sonuç

Bu makalede *Sîretü'n-nebî'nin* tamamında yer alan sosyal eleştiriler sınıflandırılarak incelenmiştir. Buna göre, Darîr'in eleştirilerinin birçoğunun genel olarak halka yönelik olduğunu söylemek gerekir. Eleştiriler, özellikle avam olarak adlandırılan eğitimsiz halka ve kötü huylu insanlara yöneliktir. Bu genel eleştirilerin yanı sıra, eserde özel olarak şeyh, zahit, muallim ve hakîmlere yöneltilen eleştiriler de vardır.

Eleştirilerin merkezinde cehalet yer alır. Darîr, her fırsatta cahil ve aklını kullanmayan insanları yerer. Hatta akli olmayan kişinin dininin de eksik olduğunu ve her kötülüğün akılsızlıktan kaynaklandığını savunur. Ona göre, kötü huyların ortaya çıkış sebebi de cehalettir. O, cahil insanlarla konuşmamak, hatta onları konuşarak doğru yola sevk etmek gibi bir çabaya girmemek gerektiği fikrindedir.

Darîr, eserinde öğüt vermeyi de ihmal etmez. Bunda eserin yazımından önce uzun süre sözlü ortamlarda anlatılmasının rolü olabilir. Zira sarayda düzenlenen meclislerin katılımcıları arasında sadece hükümdar ve idareciler yoktur, halayık diye adlandırılan halk da vardır. Darîr, bu meclislerde yıllarca dinî ve tarihî konuları bir meddah gibi anlatırken, kendisini dinleyen halka öğütler de vermiş olmalıdır. Eserinin yazılış amacını dahi halka Hz. Muhammed'in hayatını anlatmak olarak açıklayan müellifin halka öğüt vermemek gerektiğine dair nasihati, bu açıdan bakıldığında öğütlerinin tutulmamasından dolayı sitem etmesi şeklinde değerlendirilebilir.

Eserde dikkat çeken bir husus, Darîr'in insanlara topluma uymak yerine, kendi akıllarıyla hareket etmelerini öğütlemesidir. O, insanlara kendi akıllarını kullanmalarını, çoğunluğun doğru dediğini doğru kabul etmek yerine, sorgulamalarını ve kendi kararlarını kendilerinin vermelerini tavsiye eder. Bu, müellifin toplumun genel kabullerinden çok, bireyin aklına verdiği önemi göstermesi açısından ilgi çekicidir.

Son olarak, eserdeki halka yönelik eleştirilerin çoğunlukla eserin ana konusu ile bağlantılı olarak yapıldığını söylemek gerekir. Fakat bilgisiz şeyhler, kendini keramet sahibi gösteren sahte

veliler veya Darîr'in eserini eleştiren kişilere yönelik tenkitler, ana konu dışına çıkılarak yapılan eleştirilerdir ve Darîr'in hem kendi görüşünü hem de devrinin durumunu yansıttığı için önemlidir.

Kaynaklar

- Çift, Salih (çev.) (2002). "Memlükler Dönemi Mısır'ında Sûfiler ve Tasavvuf Aleyhtarları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/1: 243-264.
- Darîr, Erzurumlu Mustafa. *Sîretü'n-nebî* (yz. A), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar Bölümü No.1001.
- Darîr, Erzurumlu Mustafa. *Sîretü'n-nebî* (yz. B), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar Bölümü No. 992.
- Darîr, Erzurumlu Mustafa. *Sîretü'n-nebî* (yz. C), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar Bölümü No. 993.
- Darîr, Erzurumlu Mustafa. *Sîretü'n-nebî* (yz. D), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Bölümü No. 1222.
- Darîr, Erzurumlu Mustafa. *Sîretü'n-nebî* (yz. E), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü No.1552.
- Darîr, Erzurumlu Mustafa. *Sîretü'n-nebî* (yz. F), New York Public Library Spencer Koleksiyonu, No.3.
- Egüz, Esra (2013). *Erzurumlu Mustafa Darîr'in Sîretü'n-nebî'sindeki Türkçe Manzumeler (İnceleme-Metin)*. Doktora tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Egüz, Esra (2016). "Erzurumlu Mustafa Darîr'in Eserlerinde Görme Duyusu ve Körlük", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 35, 167-194.
- Egüz, Esra (2017). *Erzurumlu Mustafa Darîr'in Sîretü'n-nebî'sindeki Türkçe Manzumeler*. Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Erkan, Mustafa (1986). *Sîretü'n-nebî (Tercümetü'z-Zarîr) Sözlük-İndeks*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Gezen, Mukadder (2014). *Türk Edebiyatında Övülen ve Yerilen Huylar (XIV. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar)*. Yüksek Lisans tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Karakuş, Yasemin (2022). *Klasik Türk Nesrinde Sosyal Tenkit (XVI. Yüzyıl)*. Doktora tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Keleş, Hasan (2010). *Memlüklerde Bilimsel, Sosyal ve Kültürel Hayat*. Yüksek Lisans tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Kılıç, Zülküf (2008). *Türk Dîvân Şiirinde Sosyal Eleştiri*. Doktora tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Tanıncı, Zeren (1984). *Siyer-i Nebi (İslam Tasvir Sanatında Hz. Muhammed'in Hayatı)*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Yavuz, Kemal (2000). "Erzurumlu Kadı Mustafa Darîr ve Türk Kültür Hayatındaki Yeri", *Erzurum Kalkınma Vakfı Anma Toplantıları* içinde (ss. 127-149), Erzurum, Erzurum Kalkınma Vakfı Yayınları.
- Yavuz, Orhan & Küçükballı, Fatih Numan (2017). "Erzurumlu Darîr'in Sîretü'n-Nebî Adlı Eserinden Eski Anadolu Türkçesinin Söz Varlığına Katkıları", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, 38: 353-380.